

BÍRÓ ZOLTÁN:

ADALÉKOK LUKÁCS BOLSEVIK FOGADTATÁSÁNAK TÖRTÉNETÉHEZ/ESZME- ÉS MOZGALOMTÖTÉNETHETI VÁZLAT/¹

1923-ban a berlini Malik-Verleg gondozásában, a kiadó "Kis forradalmi könyvtár" sorozatának 9. köteteként jelent meg századunk egyik legnagyobb hatású filozófiai teljesítménye, Lukács "Történelem és osztálytudata".² A történelem furcsa fintora, hogy az említett sorozat nyitókötete éppen annak a Zinovjevnek egy Lenin-tanulmánya, akinek a Komintern V. kongresszusán elhangzott beszéde, úgy tűnt, visszavonhatatlanul megpecsételi Lukács szovjetunióbeli fogadtatását. "Harcolnunk kell az ultrabaloldaliak ellen – jelentette ki Zinovjev – ... Ha elvűek akarunk lenni, ha a leninizmus számunkra nem csupán szólam, akkor jól az emlékezetünkbe kell, hogy vésődjék, amit Lenintől idéztem: nem szabad előretörni hagynunk ezeket az ultrabaloldaliakat, a teoretikus revizionizmust, amely terjedőben van, amely nemzetközi jelenség. Ha Olaszországban Graziadei elvtárs olyan könyvvel lép fel, amelyben régi cikkeit gyűjtötte össze, melyeket még akkor írt, amikor szociáldemokrata és revizionista volt, és amelyekben szembefordul a marxizmussal, akkor ez a teoretikus revizionizmus nálunk nem maradhat büntetlenül, nem fogjuk eltérni. És ha a magyar Lukács elvtárs ugyanezt cáfolja filozófiai és szociológiai téren, ezt sem fogjuk eltérni. Birtokomban van Rudas elvtársnak egy levele, aki egyik vezetője annak a frakciónak, melyhez Lukács tartozik. Kijelenti, hogy szándékában állt fellépni a revizionista Lukáccsal szemben. Amikor frakciója ezt megtiltotta neki, kilépett, mert nem tűrheti a marxizmus felvizezését. Bravó, Rudas! Ugyanez az áramlat megvan a német pártban is. Graziadei elvtárs is professzor, Korsch szintén professzor. /Közbekiáltás: Lukács is professzor!/ Ha még néhány ilyen professzor jön és előadja marxista elméleteit, nagyon rosszul fog állni a szénánk. Ilyen elméleti revizionizmust nem tűrhetünk meg megtorlás nélkül a mi Kommunista Internacionálénkban" /"A Történelem és osztálytudat a 20-as évek vitaiban." Filozófiai Figyelő Évkönyve 1981. 1. Köt. 233-234. o./

Bár meglehetősen arrogánsnak és vészjóslónak tűnik a hang, valójában Lukács lehetőségeit még sem korlátozza; tudniillik a 20-as évek első felére vonatkoztatni politikai és filozófiai nézetek egységének követelményét tévedés volna. Ez egy később bekövetkező bürokratikus egység-eszmény anticipációját jelentené. /Csak zárójelben jegyezzük meg, hogy Lukács bolsevik recepciója összefonódik Karl Korsch szovjetunióbeli fogadtatásával, aki "Marxizmus és filozófia" című könyvében szolidaritását fejezte ki Lukács kötetére iránt. Korsch könyve 1924-ben oroszul is megjelent. Nyilván befolyással volt Lukács megítélésére Lenin közismert Lukács-bírálatára is, melyben ultrabalosnak ítéli meg Lukácsnak a parlamentarizmusról a "Kommunizmus" hasábjain kifejtett véleményét. /Lásd: LÖM. 41. köt. 129-131. o./

Az a tény, hogy a zinovjevi megítélés Lukács helyzetét lényegében nem befolyásolja, adminisztratív módon nem korlátozza a 20-as évek első felének politikai és elméleti alternatíváit végiggondoló /vagy legalábbis azt megkísérlő/ atmoszféráján

túl, azzal is magyarázható, hogy Lukács "elméleti vétségei" nem hozhatók összefüggésbe az időszak politikai vitáinak középpontjában álló trockizmussal. Valójában akkor még csak egy kibontakozó folyamat elejénél tart a szovjet-országi társadalomtudományi gondolkodás feltételeit és lehetőségeit megszabó politikai klíma, amely még meglehetősen türelemmel fogadta az elméleti tevékenység fejleményeit.

1924-ben Nyikolaj Karev – Lukács Lenin-kötetét recenzálva még a következőket írta: "Sajnos még mindig nem vagyunk képesek minden észrevenni a politikai hibákban a hamis elmélet tükröződését, a marxista módszertől való elhajlást. Nem mindig vagyunk képesek az elméletileg hibás álláspontok végső gyakorlati következményéig hatolni gondolatilag." /Filozófiai Figyelő Évkönyve 1981. II. köt. 103. o./ Nyilvánvaló, hogy a karevi gondolat politikai tévedések elméleti forrásainak feltárására, hangsúlyozottan gondolati tisztázására szólít fel. Grigorij Bammel néhány évvel később /1927/ a következőképpen fogalmazott már: "a marxizmus az osztályharc praxisából nő ki és maga szervezi a proletariátus harcának praxisát." /Tod znamenijem marxizma 1927/10-11. 47. o./ "...A proletárdiktatúra az ideológia területén valósággal eszmei forradalmat jelentett, amely létrehozta a marxizmus diktatúráját." /u. o./ A "marxizmus diktatúrája" ugyanakkor itt még "a marxizmuson belüli áramlatok harcának szükségszerűségként" való elismerését is jelenti. 1930-ban, a "Pod znamenijem marksizma" folyóiratról hozott párthatározatot kommentáló cikkben a következőket olvashatjuk már a marxista filozófia kétféle revíziójáról: /Létezik/ "a dialektikus materializmus mechanista revíziója, mely a jobboldali elhajlás alapvető elméleti bázisául szolgált." Itt már egészen másról van szó, mint a Karev által 1924-ben megfogalmazott igény. Ekkorra már nem a politikai tévedések lehetséges elméleti forrásait kívánatos feltárni, hanem elméleti pozíciókat összekapcsolni már leleplezett politikai álláspontokkal és e leleplezett politikai álláspontok kiszolgálóiként lehetetlenné tenni őket. /Ismét csak zárójelben jegyezzük meg, hogy Gyeborin filozófiai csoportja, mely a 20-as évek közepétől vezető szerephez jut a szovjet filozófiai életben miután az ún. "mechanicisták"-kal szemben győzedelmeskedik, kimutatható szervezeti kapcsolatban nem állt a trockista frakcióval. Ugyanakkor tagadhatatlan tény, hogy az irányításuk alatt megjelenő "Pod znamenijem marksizma" hasábjain a 20-as évek végéig egyetlen cikk sem található, amely a trockizmussal, annak politikai tartalmával, vagy elméleti forrásaival foglalkoznék./ Az 1930-as határozat szellemében már tisztán kivehető egy alternatívákat nem kezelő-elemző gyakorlat. E gyakorlat szemszögéből az elmélet csak gyakorlatot követő, legitimáló lehet, miközben paradox módon ideologikusan egy mindig jelenlévő megalapozottságról beszél, amikor is gyakorlat és elmélet egysége valóban számonkérhetővé válik e formálissá tett egység bürokratikus pozíciójából. Lényegében erről a jelenségről beszélt az idős Lukács, amikor a 30-as évek időszakának politikai természetét – Lukács szóhasználatában a sztálinizmus lényegét – elméleti szempontból azonban látta, "...hogyan a munkásmozgalom, a marxizmus praktikus jellegét elméletileg fönntartva a praxisban nem a dolgok mélyebb belátása szabályozza a cselekvést, hanem a cselekvés taktikájához konstruáljuk hozzá a mélyebb belátást." /Életrajz magnószalagon.

Interjú Lukács Györgyvel. Új Symposion, 1981. december 447. o./

Lukács szovjetunióbeli fogadtatásának értékelésekor figyelembe kell vinni a 20-as éveken lezajló politikai folyamatok tartalmát és jelentését, hiszen a "Történelem és osztálytudat" valamint a "Lenin"-brosúra bolsevik recepciója, illetve a fogadtatás eltérő tartalmai elválaszthatatlanok az időszak politikai fejleményeitől.

A hosszasan idézett Zinovjev-féle elmarasztalás mögött Gyeborin és Rudas kritikája húzódik meg. A két vehemens kritikus helyzete, politikai és szellemi pályaképe lényegesen eltér egymástól, mégis meglepő hasonlóságot mutat Lukács-kritikájuk tartalma. Rudas három írást is közzétesz a "Történelem és osztálytudat" ellen. /1. "Ortodox marxizmus?", in: Magyar filozófia a két világháború között, 1980.; 2. "Lukács osztálytudat-elmélete", in: Filozófiai Figyelő Évkönyve 1981. II. köt. /németül/ /megjelent oroszul is: Vesztnyik Kommunistyicseszkoy Akagyemii 1924/9./; 3. "A tőkés eldologiasodás meghaladása, avagy Lukács elvtárs dialektikus dialektikája", in: Filozófiai Figyelő Évkönyve 1981. II. köt. /oroszul;/ Rudas László cikkeinek értékelésére, sajátos debatteri karakterére és ennek forrásaira itt nem térek ki, annál is inkább, mert Mesterházi Miklós külön tanulmányban részletesen megteszi ezt. /Lásd: Magyar Filozófiai Szemle 1984/1-2./ Mindössze egyetlen mozzanatra utalnék Rudas kapcsán, mert jellemző a korszak vitamódszerére. Rudas párhuzamot von Lukács és Bogdanov teljesítménye között, s ezzel tradíciót teremt, olyannyira, hogy még az időszak – általunk utolsóként ismert Manykovszkij – tanulmányának bevezetőjében is visszatérő motívum lesz ez. Rudas a merész párhuzam ellenére – amit kikeresett idézetek párbaállításával vél igazolhatónak – még tisztán látja és jelzi, hogy Lukács és Bogdanov intenciói meglehetősen távol esnek egymástól, még akkor is, ha eredményükben a Rudas által vont párhuzam helyenként joggal állítható. A későbbiekben Lukács kritikusainál a Rudasnál még meglévő distinkció, mely burkoltan nem csak a szándékok, de a filozófiai műveltség különbözőségére is utal, elmarad. Mindez miért érdemel ennyi figyelmet? Az időszak vitamódszereit, frazeológiáját közelebbről szemlélve igen veszélyes párhuzamnak tűnik a Bogdanovval való rokonítás. A bolsevik filozófiai disputa etalonja Lenin Bogdanov-kritikája, így jobb nem gyanúba keveredni, mert az érvek már nem filozófiailag, hanem politikailag funkcionálnak.

Lukács szovjetunióbeli kritikusainak másik reprezentatív figurája Abram Gyeborin. Gyeborin pozíciójának megértéséhez némi kitérőt kell tennünk a 20-as évek szovjet filozófiai gondolkodásában jelentős szerepet játszó ún. "mechanicisták" és "dialektikusok" vitájára. Maga a vita a 20-as évek közepén bontakozott ki; lényegében a marxi filozófiai hagyaték mibenlétére, egyáltalán létezésére vonatkozott. A "mechanicisták" oldalán a vita kezdetén úgy ítélték meg, hogy valójában a modern természettudományos eredmények feleslegessé teszik a filozófiai gondolatot, maguk a szaktudományok képesek önmaguk eszközeivel módszertani és világnézeti funkciókat is ellátni. A "mechanicista" áramlat szellemi előzményeit nem nehéz megtalálni Nyikolaj Buharin 1921-ben közzétett kézikönyvében, "A történelmi materializmus elméletében". Buharin Bogdanov-reminisztenciái az időszak gondolkodói körében közismertek voltak. /Ma már távolról sem tűnik ilyen evidensnek

kapcsolatuk még akkor sem, ha figyelembe vesszük, hogy Buharin valóban átvesz fogalmi apparátusába bogdanovi kifejezéseket és szemlélete Bogdanov anti-dialektikus nyomvonalán halad! Ezzel a csoporttal szemben Gyeborin körül formálódik egy másik áramlat, mely a filozófiai tradíciónak jelentős szerepet juttat eltúlozva valódi lehetőségeit. Gyeborinék a vitában a dialektikus szemléletet védelmezve egy elvont, mindenek fölötti kompetenciával bíró steril filozófálási modort alakítanak ki, mely a valóság – itt most a politikai praxis-igényeit és változásait nem veszi figyelembe.

Lukács bolsevik fogadtatásának elméleti nehézségei szakfilozófiai szinten visszavezethetők e dezorientáló vita hamis végleteire, méginkább e szakfilozófiai disputa világtörténelmi perspektívát elvesztő nézőpontjára. Rendkívül tanulságos ebből a szempontból G. Bammel recenziója. A recenzens párhuzamosan elemzi Lukács Lenin-brosúráját Gyeborin 1924-ben kiadott "Lenin mint gondolkodó" című kötetével. A Plehanov-tanítvány Gyeborin írása "... a marxista Leninből indul ki, Lukács – a hegelizált Marxból. Ezért Gyeborin a marxista lenin filozófiájáról írt könyvet, de közelebb került a feladathoz, magához a forradalmi gondolkodás lényegéhez. Lukácskönyvét a forradalmian gondolkodó Lenin politikai tanításának szentelte, de eltávolodott a feladattól, magától a marxizmus filozófiájának lényegétől." /Filozófiai Figyelő Évkönyve 1981. II. köt. 116. old./ Bammel éppen azt a Gyeborint méltatja és értékeli a lenini teljesítmény teljességének bemutatójaként, aki igazán éppen ennek ellenkezőjéért tett sokat, azaz a praxis-Leninjének és a teória-Leninjének elválasztásáért. Lukácsot – bár bár a recenzió tónusa alapvetően méltató – absztraktságáért marasztalja el, holott éppen – s talán éppen ebben kell a lukácsi Lenin-brosúra máig érvényes értékét látnunk – Lukács volt az, aki Lenint tevékenysége egészében látta és értékelte, szemben a gyeborini típusú "harcos materialista" epitheton ornans elnyerő Lenin-képpel.

Lukács Lenin-kötetének recepciótörténete átvezet a 20-as évek közepén kibontakozó leninizmus-vitához. E vita néhány mozzanatának bemutatása közelebb vihet a bevezetésként idézett arrogáns Zinovjev-beszéd és a Lukácsot mégse korlátozó következményeinek értelmezéséhez.

A Komintern V. kongresszusa 1924-ben /ahol Zinovjev idézett felszólalása is elhangozott/ a következő határozatot fogadta el: "a leninizmus nem csak a forradalmi marxizmus újjászületését jelenti, de elméleti és gyakorlati tartalmának kiszélesítését is", továbbá feladatul tűzi ki a "a lenini örökség" széleskörű propagandáját. /V. Vszemirnij Kongressz Kommunisztjicseszkoivo Intrnacionala, Sztyenograficseszki Otsot cs. II. M-L. 1925. 99. ill. 107-108. o./ Ezzel kezdetét veszi a kommunista pártok bolsevizálásának, azaz eszmei, politikai és szervezeti megerősítésének programja. Minthogy a bolsevizálás programja áll az ideológiai küzdelem adott időszakában a középpontban, ami orosz-szovjet viszonylatban anti-trockista tartalmat jelent döntően, így Lukács hegelizáló-idealizmusa – amiben vétkesnek találják – valójában periférián van, ezért a "hivatalos elmarasztalásnak nincs semmiféle következménye." /Sziklai László: Lukács és a fasizmus kora, Bp. 1981. 108. o./

A "lenini örökség" elsajátításának szervezeti kereteit hozták létre a következő párthatározatok: egyrészt már koráb-

ban döntés született arról az Oroszországi Kommunista Párt IX. kongresszusán, hogy Lenin műveit összegyűjtik és kiadják. Az első kiadás 1920-26 között 20 kötetben, a második 1925-30 között 30 kötetben tette közzé Lenin írásait; másrészt a párt XIII. kongresszusának határozata alapján 1924-ben Lenin Intézetet hoztak létre.³

A lenini elméleti örökség tudatosodása-tudatosítása kapcsán bontakozott ki az ún. "leninizmus"-vita. Ez a vita több ponton érintkezik a vele egyidőben zajló "szocializmus egy országban" vitával, illetve a Leninhez való viszony tisztázása részese, mintegy elméleti közege volt a párton belüli vitáknak is. Ezzel magyarázható, hogy sorra jelennek meg az időszakban a történelmi bolsevizmus első generációja képviselőinek Lenint értékelő, hozzá való viszonyt tisztázó írások. A leninizmus mibenlétének meghatározásában a tulajdonképpeni "leninizmus"-vita tartalmi mozzanata bizonyult vízváltónak, azaz a teoretikus-Lenin elismerése, avagy el nem ismerése. Ez persze nem jelenti feltétlenül a leninizmus tartalmának filozófiai meghatározását is egyben. /Sztálin 1924-es előadásában "A leninizmus alapjairól" például még nem filozófiailag határozza meg a leninizmust, ezt majd csak 1938-ban teszi/.⁴

Bizonyos értelemben ellentétes tendenciák fejeződnek ki a lenini hagyaték szisztematizálásához való viszonyban. Buharin 1924 februárjában a Kommunista Akadémián elhangzott előadásában többek között arra hívja fel a figyelmet, hogy "Lenin, mint teoretikus még rendszerezőre vár és a jövőben, amikor ezt a munkát elvégzik és amikor mindez az új, amit Lenin elvtárs adott végtelen számban szétszórtan műveiben és végre szisztematizált formát ölt – Lenin teljes nagyságában áll majd előttünk mint a kommunista mozgalom zseniális teoretikusa." /"Lenin kak marksziszt", in: Ataka, 1924. Moszkva, 243. o./ Ez a rendszerezési szándék egyrészt visszanyúl Buharin ismert összegzési kísérletének intenciójához /azaz "A történelmi materializmus elméletéig"/, másrészt valódi igény kifejezője /mint, ahogy maga a buharini kézikönyv is az elméleti kudarc ellenére is/, mégpedig a marxizmus közvetítésének, taníthatóságának igénye tükröződik ebben /beleértve a leninizmust is/. Ezzel szemben – a szisztematizálásban kifejeződésre jutható kanonizálás-kodifikálás veszélyeire Trockij hívja fel a figyelmet, amikor a következőképpen ír: "A leninizmus eredendő szabadság a formalista előítéletektől, a moralizáló doktrinerségtől, az intellektuális konzervativizmus minden formájától, amely megpróbálja megkötni a forradalmi cselekvésre törő akaratot... A leninizmus magában foglalja a tömegcselekvés és a tömegpárt moralitását ... semmi nem oly idegen tőle, mint a funkcionárius arrogancia és a bürokratikus cinizmus... A leninizmus tradícióiból elméletfeletti garanciát csinálni a tradíciók értelmezőinek minden gondolata és szava tévedhetetlenségéről, ez az eredendő forradalmi tradíció megcsúfolása és hivatalos bürokratizmussá való transzformálása." /Filozófiai Figyelő Évkönyve Bp. 1981. IV. köt. 254. o./

Lukács bolsevik fogadtatásának megítélésekor – talán ezekből a fragmentális utalásokból is kitűnik – lehetetlen eltekinteni az időszakban zajló elméleti és politikai vitáktól. Túl ezen, éppen e viták tartalmának /helyenként tanácstalan, tévedésekkel teli tartalmának/ elemzése vihet közelebb ahhoz, hogy valódi értéke szerint ítéljük meg Lukács

20-as évekbeli tevékenységét, összevetve a nemzetközi munkásmozgalom kortárs elméleti teljesítményeivel.

JEGYZETEK

1. Ez az írás több ponton merít Krausz Tamás-Mesterházi Miklós: "Mű és történelem" című megjelenés előtt álló kötetéből, illetve a Filozófiai Figyelő 1982/3-4. számában közzétett tanulmányunkból. Az 1985. júniusában elhangzott előadás némileg átdolgozott változata az itt közölt szöveg.
2. A "Történelem és osztálytudat" elméleti szempontból legértékesebb fejezete /az eldologiasodás és a proletariátus tudata/ 1923-ban megjelent oroszul is. /Vesztnyik szocialiszticeszkij Akagyemii 1923/4-5-6./
3. Az intézet első igazgatója Szkvorcov-Sztyepanov, majd L. B. Kamenyev lett. A 30-as évek elején egyesült a Marx-Engels Intézettel.
4. A "leninizmus"-vita nem-szakfilozófiai dimenzióját a kortárs szovjet szakirodalom vagy megkerüli, vagy meglehetősen leegyszerűsítve, hivatkozások nélkül tárgyalja. Lásd: Csagin, B. A. - Klusin V. I.: Borba za isztoriceszkij materializm v SZSZSZR v 20g. Leningrád. 1975. vagy: V. M. Koloszkov: Ocserk isztorii markszisztcsko-leninszkij filozofii v SZSZSZR /30-e g./ Moszkva 1978.